

Ткаченко Д.В.,
*Аспірант кафедри трудового права
 та права соціального забезпечення
 КНУ імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДСТОРОНЕННЯ СУДДІВ НА ТЕРИТОРІЇ НИНІШНЬОЇ УКРАЇНИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано специфіку розвитку правового регулювання відсторонення суддів на території нинішньої України у радянський період. Визначено особливості формування даного правового явища з 1917 року до моменту здобуття Україною незалежності. Наведено законодавчу та наукову аргументацію по темі.

Ключові слова: *підстави відсторонення суддів, трудове законодавство, праця суддів, порядок відсторонення суддів, правосуддя, радянський період.*

В статье проанализирована специфика развития правового регулирования отстранения судей на территории нынешней Украины в советский период. Определены особенности формирования данного правового явления с 1917 года до момента обретения Украиной независимости. Приведено законодательную и научную аргументацию по теме.

Ключевые слова: *основания отстранения судей, трудовое законодательство, труд судей, порядок отстранения судей, правосудия, советский период.*

In the article the specifics of the development of legal regulation of the removal of judges in the territory of present-day Ukraine in the Soviet period are analyzed. The peculiarities of the formation of this legal phenomenon from 1917 to the moment when Ukraine gained independence were determined. Legislative and scientific arguments on the topic are given.

Keywords: *grounds for removal of judges, labor legislation, work of judges, procedure for removal of judges, justice, the Soviet period.*

Дослідження законодавства минулих часів допоможе виділити основні помилки здійсненні законодавцем щодо прогалин та колізій, а на основі отриманих результатів віднайти більш ефективні правові методи та засоби регулювання суспільних відносин щодо відсторонення судді.

Також, саме дослідження історичного шляху надасть можливість зрозуміти, яким чином здійснювати реформування законодавства, щоб воно відповідало правовим принципам, актуальним суспільним відносинам, а також підпорядковувалось законам логіки. Важливо, щоб зміни були еволюційними та ефективними, відповідно аналіз здійснених у минулому законодавчих помилок або ж застосування новаторських методів дозволить вдосконалювати правове регулювання поступово та належним чином.

Питання правового регулювання відсторонення судді є малодослідженим, однак окремими його питаннями займалися наступні науковці: Р. Д. Арланова, В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, В. С. Єгорова, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, І. В. Назаров, А. В. Огилько, В. Т. Окіпнюк, А. П. Рачинський, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірій, С. В. Степанов, І. Б. Усенко, І. Ю. Черкаський, Ю. С. Шемшученко.

За період 1917-1918 змінилось декілька політичних режимів, жодному з яких не вдалось поширити правове регулювання на всю територію та гарантувати його виконання. Влада та законодавство змінювались так швидко, що фактично самі суспільні відносини залишались без правової регуляції з боку держави. Отже й законодавчі приписи, хоча й стосувались питання суддівської діяльності, жодним чином не могли впливати на здійснення правосуддя суддею та його відсторонення від даної роботи на правових підставах. Саме тому дослідження даного періоду, контексті правового регулювання відсторонення суддів не є доцільними, оскільки результати законодавчих напрацювань не реалізовувались на практиці та висновки щодо особливостей правового регулювання будуть науково необґрунтованими.

Досліджуючи наступний етап розвитку правового регулювання відсторонення суддів, найперше, слід наголосити, що усе попереднє законодавство та самий судовий устрій за Російської імперії було скасовано, тому розпочалась активна робота із видання-нормативно-правових актів. Одним із перших актів, що регулював діяльність суддів було Положення «Про судоустрій УСРР» від 1925 року. Так,

згідно ч. 4 арт. 55 тимчасово відсторонювати від посади зазначених осіб можна виключно в разі порушення проти них дисциплінарного або кримінального пересліду. Справу про тимчасове відсторонення зазначених осіб розв'язує, на подання відповідних органів, Народний Комісар Юстиції - щодо голів окрсудів та їх заступників, що-ж до членів окрсуду, то - НКЮ й пленум окрсуду [1]. Найперше, слід відзначити вживання актуальної на той час термінології, а також й виділення уже декількох підстав для відсторонення судді, серед яких: кримінальне правопорушення та дисциплінарний проступок. Крім того, сама процедура стала значно більш деталізована. Так, питання відсторонення розглядаються уже або ж колегіально або виконавчими органами, що свідчить про дотримання принципу незалежності та неупередженості розгляду. Разом з тим, адміністративна діяльність судді ще не відділена від професійних обов'язків судді щодо здійснення правосуддя, тому вживається термін із трудового права «відсторонення від посади».

Крім того, арт. 177 визначено, що на кожний окремих випадок порушення дисциплінарного переведення, рівночасно з ним, органи, що його порушили, подають на обговорення до установи, що їй підлягає притягнена особа, питання про тимчасове відсторонення цієї особи з посади, аж до розв'язання її справи [1]. Таким чином, відбувається вдосконалення законодавства, а також й закриття прогалини щодо відсторонення з посади. У попередньому законодавстві, оскільки часових рамок, посилення на певну подію або ж точно порядку проведення відсторонення встановлено не було, сама процедура була надієва та застосовувалась досить рідко. У даному ж випадку, встановлено не просто порядок, а обов'язок відповідних органів до відсторонення судді. Часові межі від початку до кінця розгляду справи допомагають зменшити тиск, а також ризик від не професійної діяльності судді. Крім того, виділено саме відсторонення судді, а не посадовця, що дозволяє стверджувати про розуміння законодавцем особливостей даного виду діяльності.

Новели першого нормативно-правового акту щодо судоустрою можливо розглядати лише в позитивному ключі. Разом з тим, із розвитком держави, збільшенням централізації, якість правового регулювання зменшувалась. У 1938 році був прийнятий Закон СРСР «Про судоустрій СРСР», згідно ст. 18 якого порушення проти суддів кримінальних проваджень, відсторонення їх у зв'язку з цим від посади та передача суду... (перечислення відповідних органів) [2]. Порівнюючи дану норму із попередніми можливо помітити уже й звуження підстав для відсторонення серед яких залишилось лише кримінальне переслідування. Також, аналіз положень закону, дав можливість стверджувати, що питання розгляду, компетенції, строків відсторонення судді не визначено. Тобто, сам механізм реалізації правової норми був спеціально зменшений, що враховуючи історичний контекст, було зроблено задля полегшення процедури притягнення до відповідальності за невиконання велінь комуністичної партії.

Дане твердження підтримується новим наказом від 1940 року «Про дисциплінарну відповідальність суддів», де ст. 1 визначено наступні види дисциплінарних покарань: попередження, догана, догана з попередженням про звільнення з роботи [3]. Тобто, інститут відсторонення судді фактично не використовувався через його демократичний характер. Відсторонення судді передбачає детальний розгляд питання чи було наявне порушення зі сторони судді. В тогочасних умовах, догана використовувалась як стимулювання належної діяльності, а саме порушення, тобто недотримання ідеології партії не потребувало подальшого дослідження. Відповідно, відсторонення судді не відповідало ні суспільним відносинам, ні потреба державної влади.

Правове регулювання суддівської діяльності все погіршувалось, питань винесених на розгляд саме закону ставало все менше, оскільки необхідно було забезпечити можливість постійного впливу на суддю. Тобто, один із головних принципів щодо незалежності судді був повністю нівельований. Ситуація погіршувалась у воєнний час, коли було прийнято наказ Наркому Юстиції «Про порядок заміни окремих народних суддів у обставинах воєнного часу», що фактично дозволяв максимально швидко «чистити» та змінювати суддівські лави. Відповідно, питання відсторонення на той взагалі не було актуальним та не врегульовувалось на будь-якому із законодавчих рівнів. Така ситуація продовжувалась аж до приходу до влади М. С. Хрущова та початку періоду «відлиги», що звісно ж вплинуло й на правове регулювання суддівської діяльності. Так, у 1953 році було прийнято Указ «Про ліквідацію Особливої наради при МВС, «двійок» та «трійок», що вирішували кримінальні справи» [4, с. 316]. Хоча даний акт й не стосується саме відсторонення судді, але ліквідація даних політично-репресивних органів дозволила повернути повноваження суду щодо повноцінного розгляду справи. Крім того, фактично було відновлено судову незалежну гілку влади, замість судових органів, як частини виконавчої. Уже в 1960 році був прийнятий новий закон «Про судоустрій УРСР», де ст. 63 встановлено, що до суддів заборонено притягувати до кримінальної відповідальності, відстороненні у

зв'язку з цим та заарештовані ... (перелік державних посад та органів) [5]. Так, ситуація щодо відсторонення судді лише за здійснення кримінального правопорушення продовжується. Однак, норма щодо неможливості притягнення до відповідальності без відсторонення від посади є позитивною, оскільки визначає певні гарантії діяльності. Водночас, можливо дійти висновку, що відсторонення судді розумілось більш широко, оскільки позбавляло права не лише розглядати та вирішувати справи, але й загалом виконувати обов'язки судді, позбавляло імунітету. Тобто, фактично відбулось уточнення та заміна виразу «відсторонення від посади» на «відсторонення судді» однак самий зміст, не змінився.

Наступні істотні зміни теж пов'язані із прийняттям двох законів «Про судоустрій УРСР» від 1981 року та «Про статус судів УРСР» від 1989 року. Так, відповідно до ст. 58-59 закону «Про судоустрій УРСР» судді і народні засідателі судів Української РСР можуть бути достроково позбавлені своїх повноважень не інакше як за відкликанням виборців або органу, що їх обрав, або ж в силу винесеного про них вироку суду. Порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних суддів визначається законом Української РСР "Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР" [5]. Тобто, поняття відсторонення судді уже взагалі не використовується, замість нього використано термін відкликання. Однак, фактично ж відкликання означає звільнення з посади, а не тотожно досліджуваному поняттю. Для того, щоб обгартувати відкликати особу з посади судді необхідно теж здійснити певну процедуру, під час якої недоцільно було б дозволяти судді здійснювати безпосередні обов'язки. Однак, аналіз нормативно-правового акту "Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР" свідчить, що й тут ні терміну, ні самої процедури відсторонення судді не використовують. Аналогічний висновок слідує із аналізу приписів закону «Про статус судів УРСР». Разом з тим, даний акт уже визначає у ст. 16-17, що судді і народні засідателі можуть бути достроково позбавлені своїх повноважень за порушення соціалістичної законності або вчинення поступку, що їх порочить, несумісних з їх високим званням, не інакше як за відкликанням органу, що обрав їх, або виборців, а також внаслідок винесеного про них обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. Кваліфікаційні комісії суддів дають висновок у питанні про відкликання судді [6]. Таким чином, можливо прийти до висновку, що привід для відсторонення судді та його відкликання фактично однакові: або ж дисциплінарне, або ж кримінальне порушення. Проте, лише відсторонення є демократичним, оскільки більш чітко відповідає здійсненому правопорушенню, якщо мова йде про дотримання дисципліни. Розглядаючи відкликання судді після винесення обвинувального вироку виникає питання щодо як же здійснювалось саме розслідування, якщо суддя й досі був наділений імунітетом. Очевидно, що виникла колізія між нормами кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що визначала порядок розгляду спеціалізованими органами кримінальних проваджень щодо судді та, власне, законодавством про судочинство. Тож, виключення із законодавства терміну відсторонення судді сприяло утворенню в правовому регулюванні помилок, нівелюванню гарантій незалежності й недоторканності суддів та, власне, й демократичного режиму.

Тож, на основі проаналізованих нормативно правових актів можливо виділити наступні особливості розвитку правового регулювання відсторонення суддів з 1919 до 1991 року:

1. Централізованість. Дана особливість правового регулювання розкривається як ініціювання будь-яких змін, а також й вирішення ключових питань лише на найвищому державному рівні. Відповідно, довгий час не існувало відокремлених судових колегій, які б могли вирішувати питання щодо дисципліни та етики серед суддів, видавати внутрішні накази та розпорядження та таким чином підвищити незалежність судової влади від виконавчих органів. Коли ж виникла можливість вирішувати дане питання шляхом висновків кваліфікаційних комісій, сама диференціація можливих висновків зникла, що знову ж свідчить про нав'язування державної волі.

Крім того, сама процедура відсторонення судді, в тих моментах, коли дійсно існувала, передбачала участь у розгляді справи навіть щодо звичайного судді, ієрархічно найвищих посадових осіб, що теж сприяло зменшенню її використання. Тобто, сама сутність відсторонення суддів ускладнювалась через процес ініціації та розгляду. Централізованість передбачала й вплив органів виконавчої влади на прийняття самих рішень, що дотримання ж вказівок, автоматично, передбачало зменшення причин для відсторонення.

2. Відсутність правових принципів. А. П. Рачинський, визначає, що незалежність суддів є основною передумовою функціонування самостійної й авторитетної судової влади, здатної забезпечити об'єктивне й безстороннє правосуддя, ефективно захистити права та свободи людини і громадянина. Принцип незалежності суддів означає незалежну процесуальну діяльність під час здійснення правосуддя в умовах, що виключають сторонній вплив на них [7, с. 72]. Тобто, будь-який

сторонній вплив уже стверджує відсутність незалежності у суддів. Разом з тим, відсторонення суддів передбачає ще й внутрішню незалежність суддівського корпусу для вірного вирішення питання щодо відсторонення враховуючи особливості професії. Однак, аналіз як самих нормативно-правових актів, так й їх реалізації свідчить, що правові принципи або ж взагалі не визначенні, або ж відсутні механізми правового їх втілення. Таким чином, правове регулювання відсторонення судді фактично втрачало основу мету свого застосування щодо справедливого правосуддя, що здійснюється лише кваліфікованими суддями. Відповідно, відсутність правових принципів, як особливості правового регулювання полягає дотриманні лише букви закону та нівелюванні ролі сутності права.

3. Політизованість. Основним політичним інтересом, метою соціальної спільноти була уніфікація усіх суспільних стандартів та поглядів відповідно до комуністичної ідеології. Відповідно, суди були лише одним із інструментів для досягнення даної мети. Саме тому відбувалось й ігнорування правових принципів, централізація та вплив на суддів. Щодо останнього то саме відсторонення суддів слугувало досягненню результату прийняття належних рішень, які відповідають не праву, а ідеології. Тобто, відсторонення судді використовувалось для формування суддівського корпусу лише із осіб, що підтримують загальнодержавну політику. Політична воля у поєднанні із державним примусом дозволяла врегульовувати суспільні відносини лише за допомогою законодавчих приписів, що могли й не містити норму права. Саме тому, правове регулювання відсторонення судді так часто змінювалось саме у моменти й зміни політичного курсу. Відповідно, політизованість, як ознака правового регулювання розкривається, як залежність розуміння законодавчих актів щодо відсторонення судді та методів їх реалізації від політичної волі правлячого суб'єкта.

Тож, дослідження правового регулювання відсторонення судді в УРСР дозволило прослідкувати, яким чином відсутність правових принципів впливає на загальну реалізацію правових норм. Також, аналіз втілення правових норм дозволив виділити основні прогалини в законодавстві, а також способи їх подолання за допомогою ефективного механізму правового регулювання. Крім того, саме даний період дозволи зробити висновок, про тлумачення відсторонення судді, як одного із індикаторів демократичного режиму та збалансованого державного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судоустрій УСРР: Постанова ВЦВК від 23.10.1923. URL: <https://bitly su/bO8TfP7> (дата звернення: 06.07. 2018)
2. Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік: Закон СРСР від 16.08.1938. URL: <https://bitly su/KrS2VI> (дата звернення: 06.07. 2018)
3. Про дисциплінарну відповідальність суддів: Наказ ПВР СРСР 08.03.1940. URL: <https://bitly su/lQOS0hqX> (дата звернення: 06.07. 2018)
4. Подкур Р. Органи державної безпеки СРСР у процесі реабілітації середини 1950-х років. Органи державної безпеки СРСР у процесі реабілітації середини 1950-х років. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К., 2009. Вип. 15, ч. 1. С. 310-317.
5. Про судоустрій України: Закон УРСР 08.06.1981. URL: <https://bitly su/YFFg1> (дата звернення: 06.07. 2018)
6. Про статус суддів в СРСР: Закон СРСР 01.12.1989. URL: <https://bitly su/CHwAZOe> (дата звернення: 06.07. 2018)
7. Рачинський А. П., Огилько А. В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. 2016. № 1. С. 66-74.